

Ha a kortárs magyar irodalomnak azt a rétegét, melyből a *Hoax*ot vélem származtatni, három pontban szeretném jellemezni, talán azt írnám: gyerekkori traumák, interdiszciplinaritás, valamint a túlírttság, mely ugyan szemantikailag néhol megnehezítheti az értelmezés folyamatait, ugyanakkor úgy fest, ki-sebbs-nagyobb mértékben, de elengedhetetlen részévé kezd válni ennek a lírai hagyománynak. Ez az irodalom a kanonizáció retrospektív jellege miatt,

Kustos Júlia 79

„ÉPÍTSD ÚJRA VILÁGOD...”

Borda Réka: *Hoax*

valamint frissességéből adódóan még nem bír az idő rostáján átpergő szakirodalommal, ugyanakkor a korszak(unk) adottságairól is nagyon nehéz leválasztani. A mikrogeneráció, amelybe a szerzőt sorolnám, egy a Telep utáni, annak erős hatását éreztető irodalmi közegként írható le. (Gondoljunk Sopotnik Zoltán vagy Pollágh Péter verseiben a szövegvilágon át megteremtett magánuniverzumokra, ami Borda kötetének is talán az egyik legmarkánsabb jellemzője.) Ebbe a közegbe tartozik többek között az Orka csoport, a már felszakadozott Gömbhalmaz, vagy a Köménymag. A kézzelfoghatóság érdekében legegyszerűbb talán a 2015-ös könyvhétre megjelent R25 antológiát, s szerzői közül néhányat megemlíteni – André Ferenc, Bende Tamás, Fehér Renátó, Zilahi Anna –, habár természetesen vitathatatlan, hogy a teljes szerzői lista felsorolásával, sőt, még annak önkényes kiegészítésével sem kapnánk teljes képet. Az 1992-ben született Borda Réka első kötete, a *Hoax* 2017 novemberében jelent meg a Scolar Kiadó *scolar !/ve* sorozatában, Babiczky Tibor szerkesztésében. Ahogy az talán közismert, a kiadó a sorozat elindításával azt a célt tűzte ki, hogy a kortárs irodalmat közelebb hozza, illetve kézzelfoghatóvá tegye az olvasók számára, ennek érdekében pedig élő, kreatív vizualitással teszi vonzóvá kötetét.

Borda első kötete 33 verset foglal magában, melyeket a szerző három tematikai-gondolati egységre osztott. A versek mellett még helyet foglal a kötetben négy darab ún. blackout poetry – ezekből három a tematikus egységek elején, egy pedig a kötet versei után található. A blackout poetry lényegében egy szövegblokkból kiemelt szavak újrendezésével és -kontextualizálásával játszik olyan módon, hogy a nagyobb szövegegységnek figyelmen kívül hagyja (elsötétíti, kihúzza) azokat a részeit, melyeket nem kíván használni, így megteremtve egy fekete szövegtestet, melyben a szöveg töredéke marad olvasható, szemantikailag pedig csupán ezekkel az elemekkel operál. A blackoutok jelenléte még izgalmasabbá teszi a kötetet, mivel a technikai megoldhatóság érdekében a teljes szöveget tartalmazó oldalakat

megelőző lapok feketék, azokon fehér szaggatott vonallal kialakított téglalapok mutatják, hogy a következő oldal szövegeinek mely szavait kell kiemelni az egészből. A túloldalon álló szövegek önmagukban is érvényesülnek, ám a kiemelésekkel mutatkoznak meg a ciklusok vagy egységek valószínű-
80 síthető címei, illetőleg a teljes szövegtestekből egy-egy mondat előreutal arra is, hogy milyen tematikai szakasz következik.

Az első ciklus tizenhárom verse a gyerekkori emlékeket, a családtagok mint sorsáthallások lehetőségeit, és a gyermeki nézőpont sajátosságait vizsgálja fel. („Ebben első lépésként lebontod a szeretteket.”) A második egységbe rendezett szövegek Borda gyerekkori élményeit elhagyó, már nem a *Sötétben ülök* című versben megragadott szemléletmódot adják át („Kintről nem látják, ahogy borsószem tested abban az ágyban reszket, ami apád héja is volt.”), hanem egy új környezetbe, életkorba és szellemi térbe helyezkedett, felnöttebb alakot mutatnak be. Az itt található versek reflektálnak a (nagy)városi létezésre (pl. *Mimikri*), illetve erőteljes, a rendszerváltás utáni évtizedekhez kötődő kritikát is megfogalmazznak (pl. a Ginsberg-átírat, a *Lát-tam vezetőinket*, vagy a blackoutból összeálló sor: „Türkiz vezetőink sötét járatokban építik a zsarnoki intelleum csillogó szeleteit”). A kötet harmadik blackoutjának kulcsmondata a következő rész lehetne a bevezető szövegtestből: „Ebben utat engedsz a láthatatlan síkoknak”. Az olvasó itt kerülhet közelebb a kötet hoax-jellegéhez, ugyanis az itt közölt szövegek kulcs nélküli feladványok, a mindennapok újraértelmezett Püthagorasz-tételei, önkényesen megválasztott tényezőkkel. A szakaszt álomszerűségbe burkolt jelenetek lengik be (a *Disztópia*, a *John Lennon időutazása* című versek, vagy a blackoutból összeálló kép: „a megmagyarázhatatlan történetek szivattyúként vonzák az úrhajókat”). A kötet záró darabjának tekinthető szövegnek, lévén hogy nem követi vers, összefoglaló funkciót lehet tulajdonítani, így pedig fontos részlete: „gondold végig mindezt”. A blackout darabjai „a kozmosz a te erendő hiányod” mondattá állnak össze. Borda ebben reflektál a kötet szövegei által megteremtett univerzum egészére, annak létjogosultságára és hatására, melynek elmaradt tapsviharát („Senki sem tapsol”) könnyedén bagatellizálja: „Ugorj a medencébe: ha nem sikerül elég nagyot ugornod, ugorjon helyetted hiányod.”

A versek működés módjának illusztrálásaképpen az alábbiakban az első ciklus verseiből szemezgetek. Az elemzett szövegek mindegyike középpontba állítja a gyerekkor emlékeit, illetve a gyerekkori mentális folyamatok feldolgozását (érzelmi reakciók, világmagyarázatok, az abszurd, természetellenes dolgok megszokás által természetes jellegének magától értetődő elfogadása). Melyek a költészet eszközei ennek hatásos megjelenítésére és megörökítésére? Hogyan képes Borda újra felépíteni ezt a gyerekkori világot?

Elsőként itt a *Le caché* című szöveg. A francia cím magyar megfelelője *lappangó, titkolt* vagy *eldugott*. A vershelyzet egy (vagy több) erőszakított örökít meg, azonban a címnek megfelelően a titok és a hallgatás felől tárva fel az(oka)t. Ahogyan az erőszakított kimondása is egy körüljáráson keresztül valósul meg („mikor felhúzta a szoknyáját, csak az anyavonzalom szólt belőle”), úgy megy végbe a hallgatáson, illetve az eufemizmuson keresztül az alkoholizmus tényszerűségének leírása („bűzére, amit a szellemkannából locsolt magába”). A *Le caché* rövidsége, tömörsége ellenére utolsó sorával kapcsolatot teremt a *Hoax* című verssel („Igyál, mondod a fiókának, mert állítólag ettől nagyra nő”). A kapcsolat mentén látható, hogy a *Hoax*ban foglalt madárfióka-gyilkolás, illetve a hangyák égetése egy bizonyos szinten legitim cselekedetként van beállítva. Borda kapcsolatot épít az elszenvető fél és saját maga, továbbá a zsarnokság és a szülők közt – akik a gyerek nézőpontja szerint a hatalom megkérdőjelezhetetlen tulajdonosai (vö.: „ilyen töpörödött vagy te is a vasárnapi szidások után”, vagy „ilyen lehet a hatalom, amit csak azok éreznek [...] akik megszülettek, hogy a saját képükre formáljanak”). A versben foglalt titkokat és az erőszakított egyenlő mértékűnek tünteti fel („ugyanolyan”) a gyermeki tudatlanságból eredő rosszat tevés (vagy a *Szegény kisgyermek panaszainak* varangygyilkossággal felvázolt kegyetlen, a feljebbvalóság hatalmára ébredt elme szántsándékú) cselekedeteivel. A bűnösségben való osztozással Borda olyan teret nyit meg, mely a gyermeki nézőpont abszurd tények fölött nyert általános elfogadásra való képességét artikulálja.

A *Saját régészet* című vers az első egység egyik legizgalmasabb szövege a gyermeki nézőpont megjelenítésének tekintetében. A szöveg egy emlékfoslány dokumentálása a lehető legtöbb autentikus elem megtartásával. Az első és második mondat mintázza talán a legjobban a versidő akkori lírai énjét („ha kiemelek egy marék földet, elérek a magmáig”: a játék dimenziója, ahol a racionálisan kizárható történelemek relativizálódhatnak) és a szöveg megalkotásakor létező ént („Vajon hány évig zargatom még az emlékek lapjait”: az alkotás önreflektív dimenziója, egy kérdésfeltevés, ami tipográfiailag mégsem kérdés, hanem választ nem követelő töprengés, csakúgy, mint a versbe foglalt többi, *vajon* kezdetű mondat). Érdekes megfigyelni, hogy Borda különböző állapotokkal kísérletezik: a megteremtett világ szerkezete szerint egy marék szilárd, hideg föld kitúrásával juthat el a magmáig, az olvadt, forró központig, amivel kapcsolatban azt a kérdést teszi fel, hogy a bizonytalanságot, az ingoványt még meddig bolygathatja meg – meddig szükséges, meddig lehetséges ez még? Ez az állapotokkal való játék reflektálhat a pozíciók közti feltételes átjárhatatlanságra is (az átmenet éles elválasztására tett kísérlet egy „utolsó marékkal”). A versben

Borda egyszerre dolgozik a tűpontos leírással, az olvasó „beszippantásával” (miniatűr részletesség, a tűlevelek, a hályog színe) és a beékelt, töprengő vajon-mondatokkal, illetve a régészet tárgyilagos fogalomkörével történő eltávolítással. Ezekkel a funkciókkal bírhat még a totális érzékelés is, 82 ami engedi, hogy a térben messze eső történetekre („három házzal arébb eselik egy öregember”) is reflektálhasson a vers. Figyelemre méltó továbbá a gyerekkori versidő megörökítésének kísérlete a nyelvi kompetenciákkal – vagy azok hiányával – való összefüggésben („de nyelvtanom, mint harisnyád, csak térdedig ér”), valamint a látottak reflektálatlan képszerűségének megfogása („Nyújtózó szőrszálaiból úgy képzelem, pávatolazat nő egyszer.”). A *Saját régészet* Borda nyelvileg nagyon tudatosan megalkotott szövegeiből ad ízelítőt.

A *Hale-Bopp-üstökös* értelmezésének középpontjába érdemes a szöveg dramaturgiai megalkotottságát állítani. A három szakaszra tagolt vers a halálhírrrel mint traumatizáló ponttal kezdődik, s egy inverz jelenet fölött húzva ívet jut el az összegabalyodott időszál pszichológiai kiindulópontjához. A versben listázott események az első szakaszban látszólag csupán a hírt közvetlenül megelőző időszakra terjednek ki (kihátrálni a fürdőszobából, vissza a szobába, ahol a színezés visszájára fordul), de valójában a *moszkvai csempék ölelése* a társadalmi-politikai korszakváltozást is magával hozhatja. A második szakaszban egy fixálatlan pillanatból hátrál éveket egy gyerekkori élmény felé. Emellett a *Hale-Bopp-üstökös*, a vers címadó motívuma is feltűnik: a kötet egészére karakteresen jellemző a történelmi események és az egyén elválaszthatatlan összefonódása. A következő sorokban pedig nagyon szép képekkel mutatja be a születésnek, illetve a szülés beindulásának inverz folyamatát egészen a foganás pillanatáig tekintve vissza („visszahúzom a kezem, megszilárdulok”), és a visszafordított időérzékelést a meteorit kiszakadásával filmeket megszügyenyítő feszültséggel indítja be újra („Megáll egy kicsit minden, aztán nagyobb sebességre kapcsol”).

Végül pedig a *Hoax*, a kötet címadó verse, melynek bizonyos olvasatokban az is a felelőssége, hogy a kötet értelmezésének alapkövéül szolgáljon. A bizonytalanság, a viszonylagosság középpontba állítása a kötetben szerencsés olvasatot alakít ki, ám érdekes, hogy a *Hoax* karakterjegyeiben mégsem annyira markáns Borda-vers, mint például az *Akropoliszi kagyló*, a *Megalitok* vagy a *Püthagorasz triptichonja*. Az első szakasz erőteljes felütése („a gyengék Rómájában te lennél Néró”) a gyerekkori beszédmódhoz és világonkonstruáláshoz csatol vissza, s újfent a Kosztolányi által megelevenített destruktív düh az, ami kibontakozik (kínzással, tüsszel, Néróval, a profán kavicsszentély pátoszos magasságokba emelésével stb.). A második szakaszban a hatalom különböző reprezentációit írja le; a kortársak és saját maga hatalmát méri össze, és nagy pontossággal ragadja meg a freudi fallikus szakasz

szülők ellen irányuló agresszióját. A vers érzékeny megragadása annak, amit ebben az életkorban a gyerekek tapasztalnak meg saját naivitásuk és szándékolt agressziójuk különleges egyvelegeként. Ami különösen meglepő ebben a szövegrészben, hogy az erőszak a vershelyzetben nem csupán a környezetre, de a központi szereplőre is visszairányul („Odatartod 83
szád a csap alá: igyál, igyál.”). A harmadik szakaszban álomszerű jelenet elevenedik meg, ezt ellensúlyozva pedig a 9/11 motívuma jelenik meg („hogy hasonlítotok arra a két toronyra, amik csillogó pizsama módjára csuklanak össze a hálósobák szemében”). A gyermeki és a felnőtt beszédmód találkozására adnak teret ezek az alkalmak, s ahogy a beszédmódok egyvelege, megannyi hajszálfinom kettősség is – a gyermeki kergetőzés és a serdülőkori szégyenérzet (ami „egy flaneling és egy melltartó közé” kerül) – gondos átmenetekben valósul meg. A megjelenített psziché felnőttebb jellegéig való eljutás után visszakanyarodik a vers íve egy kiskori emlékhöz; a vallásos áhítat, illetve a szertartásosság keveredik az első szakaszban már megjelenített szigorral, és az önsanyargatás elemével („Igyál, tenyér, igyál.”). A történések meseszerű interpretációja könnyíti a szétválaszthatatlan családi kapcsolatok, az agresszió és a tradíció elleni néma tiltakozás („Nincs hangja a bolygónak, ahogy férjhez adja lányát”) súlyán.

Borda első kötetében a versek helye előre meghatározott, az értelmezés hálójában egymásra (is) vannak utalva, és ahogy a megalkotásukhoz, úgy az olvasásukhoz is szükséges bizonyos fokú háttértudás. A túlírttság, illetve a túlzott esztétizálás jegyei olykor felütik a fejüket, azonban egy olyan kompakt, megteremtett versvilágban és beszédmódban, mint Bordaé, nem zökkenti ki az olvasót az értelmezésben. A témák, anyagok, díszletek szerteágazása, a mozgalmasság és a versekben összefonódó közélet és magánvilág egymásra hatásának sokfélesége nem enged a monotonitásnak teret. Nekem elég nagyot ugrott – akinek nem, majd ugrik helyette hiánya. (*Scolar, Bp., 2017*)